

INHOUD

Inleiding	ix
Inleiding bij de editie van 2005: Chinese fluisteringen	9

DEEL I De ballingen

1	Verbanning van het Plein van de Hemelse Vrede	27
2	Wachten op de heilsprofeet	74
3	Sterren van Arizona	96
4	Meneer Wei gaat naar Washington	121
5	China virtueel	154

DEEL II Groot-China

1	Chinees Disneyland	175
2	Geen China	223
3	De laatste kolonie	278

DEEL III Het Moederland

1	Grenszones	327
2	Wegen naar Bethlehem	353
3	Vanuit Lhasa gezien	387
4	Een hert is een hert	407

Noten	438
Namenlijst	442
Dankbetuiging	452
Register	454

SLECHTE ELEMENTEN

VOORWOORD

Er was al veel veranderd in China toen ik *Slechte elementen* schreef, tien jaar na het bloedbad van het Tiananmenplein van 1989. Sinds die tijd is er nog veel meer veranderd. Nieuwe gebouwen, die steeds hoger en steeds groter worden, hebben steden als Beijing, Shanghai en Chongqing vrijwel onherkenbaar gemaakt voor iedereen die er langer dan zes maanden niet is geweest. Oude wijken – of wat daarvan over is – verdwijnen van het ene moment op het andere om plaats te maken voor nog meer hoogbouw, nog meer winkelcentra en nog meer themaparken, waar soms miniatures of geverfde betonnen replica's te vinden zijn van de historische gebouwen die net tegen de vlakke zijn gegoooid. Dat is niet alleen een kwestie van economische groei, het is een transformatie.

Vergiste ik me dan toen ik tien jaar geleden door de Volksrepubliek China reisde en een zweem van bederf in de autoritaire eenpartijstaat meende te bespeuren? Had ik het mis toen ik de critici, de dissidenten en de Chinese vrijdenkers, die vaak zo'n hoge prijs betaalden voor hun pogingen om zowel een politieke als een economische transformatie tot stand te brengen, een belangrijke rol toedichtte?

In de welvarender kustgebieden ontmoet je genoeg hoogopgeleide, welgestelde en ontwikkelde burgers die dat zullen beamen. De buitenlander die tegenwoordig door China reist zal vaak, en soms in uitstekend Engels, te horen krijgen dat het land nog niet klaar is voor de democratische vrijheden waarop mijn 'slechte elementen' aanspraak maakten. China is te groot, wordt er gezegd, China is te uitgestrekt, de Chinese geschiedenis is te oud, de Chinese massa's zijn te laaggeschoold en eigenlijk is China gewoon zo verrekte gecompliceerd dat de democratie er nooit wortel zal kunnen schieten. De harde hand van de regering is nog steeds nodig om de chaos op

afstand te houden en om de noodzakelijke voorwaarden voor de groei van de welvaart te scheppen. Democratie, zo is het argument, is een luxe, de kers op de taart, waarvan we pas kunnen genieten wanneer er welvaart en onderwijs is voor iedereen; eerst voedsel en onderdak en dan, eventueel, vrijheid.

Een ander argument, dat ongeveer op hetzelfde neerkomt maar een iets patriottischer ondertoon heeft, is dat China al zijn eigen soort democratie heeft, een Chinese democratie die in de lijn ligt van de inheemse tradities en geschiedenis, een quasiconfucianistisch systeem waarin wijze en welwillende heersers, als het ware door osmose, in het belang van het volk handelen. Een systeem waarin het volk zich niet schuldig maakt aan zelfzuchtige aanspraken op individuele rechten – die misschien wel bij de westerse cultuur passen, maar strijdig zijn met de Chinese gewoonten –, maar gelooft in het opofferen van het particulier belang ten gunste van het collectieve welzijn, het welzijn van China, het welzijn van een belangrijke natie met een geschiedenis die vijfduizend jaar omspant.

Deze argumenten zullen, gewoonlijk met grote overtuigingskracht, naar voren worden gebracht terwijl je aandacht wordt getrokken door die grote, opzichtige gebouwen en de winkelcentra die uitpuilen van alle luxeproducten van de moderne wereld. Je ziet toch wat China in twintig jaar heeft bereikt! De cijfers spreken toch voor zich?

Waarom zouden we dan belang hechten aan de mening van een eenling als Wei Jingsheng, die veertien jaar opgesloten heeft gezeten voordat hij naar de Verenigde Staten werd verbannen en die nog steeds roept dat er in China een gebrek aan democratie is? Of luisteren naar voormalige studentenleiders van de Tiananmenbeweging, van wie sommigen nu succesvolle carrières in het zakenleven in het Westen hebben en anderen in de marge van buitenlandse publicaties en de academische wereld verkommeren? Hun stem wordt in China tenslotte amper meer gehoord. Chinezen die vlak voor en na 1989 geboren zijn, weten nauwelijks iets van de protesten en het bloedbad en al helemaal niet van de mensen die destijds een prominente rol hadden. Ouders brengen het niet ter sprake uit angst dat

hun kinderen in de problemen komen. En de kinderen hebben andere zaken aan hun hoofd, zoals vooruit zien te komen in de opwindende maar soms harde wereld van het autoritaire kapitalisme.

Critici van de verbannen dissidenten wijzen er graag op dat de voormalige leden van de protestbeweging geen voeling meer hebben met de ontwikkelingen in het hedendaagse China. Ze hebben alleen nog maar herinneringen aan het land dat ze ooit wilden veranderen, en soms nog steeds willen veranderen, omdat ze er niet meer wonen en er meestal zelfs niet meer worden toegelaten voor familiebezoek.

Het is waar dat China sinds Tiananmen vorderingen heeft geboekt. Maar dat betekent niet dat de dissidenten verdwenen zijn. Er zijn zijn nieuwe mensen opgekomen, advocaten die de moed hebben om corruptie- en milieuvervuilingszaken op zich te nemen en zich in te zetten voor de rechten van de arbeiders. Op het internet, of in wetenschappelijke tijdschriften, is er zelfs enige ruimte voor serieuze discussies over de theorie van de democratie, zolang de suprematie van de Communistische Partij tenminste niet direct in twijfel wordt getrokken. Mensen spreken over de behoefte aan meer burgerrechten. Commerciële dagbladen berichten over schandalen en het nieuws daarover verplaatst zich snel door cyberspace. In een eenpartijstaat zijn berichten over zulke schandalen bijna hetzelfde als politieke verslaggeving, aangezien de misdaad en de politiek nauw met elkaar verweven zijn.

Het is duidelijk dat de persoonlijke vrijheden in China zijn toegevoegd als het gaat om seksuele en romantische verlangens, privéconsumptie, artistieke expressie en godsdienstige praktijken. De overeenkomst tussen de regerende partij en de stedelijke middenklasse is politiek vernuftig. Individuen kunnen nu veel meer doen en zeggen dan vroeger. Ze kunnen hun eigen huis bezitten. Tot op zekere hoogte kunnen ze zelfs een baan kiezen. Maar iedere vorm van georganiseerde activiteit is nog steeds onderworpen aan toezicht van de staat, hoewel dat toezicht niet altijd daadwerkelijk wordt uitgeoefend.

Zolang de staat de orde handhaaft, een aantal persoonlijke vrijheden garandeert en, vooral, hogeropgeleiden de mogelijkheid

biedt om steeds rijker te worden, zullen de meeste mensen geen aanspraak maken op de rechten die burgers van een liberale democratie als een gegeven beschouwen. Om rijk te kunnen worden heeft de bevolking er kortom mee ingestemd om zich niet met de politiek te bemoeien.

De meerderheid van de hogeropgeleide Chinezen, en dat zijn nu juist de mensen die in 1989 in Beijing en andere steden in heel China zouden hebben geprotesteerd, heeft deze overeenkomst aanvaard. Daarom hoeft het nauwelijks verbazing te wekken dat het vaak deze mensen zijn die de nieuwsgierige buitenlander vertellen dat democratie niet belangrijk is of niet bij de Chinese gewoonten past. Ontwikkelde lieden ontkennen vaak als eersten het belang van dissidente stemmen, of van mensen die de moed hebben te betogen dat China anders zou kunnen zijn, dat politieke vrijheden en economische vrijheden samen moeten gaan en dat een eenpartijdictatuur een beschaafd volk onwaardig is.

Deze stemmen worden vooral minachtend afgedaan wanneer ze uit het buitenland afkomstig zijn, van die verbannen leden van de protestbeweging die 'geen voeling meer hebben' met het vaderland. En de buitenlander die het waagt om op de politieke tekortkomingen van China te wijzen en het betreurt dat de herinneringen aan Tiananmen zo snel onder het nationale tapijt zijn geveegd, kan rekenen op een uitbarsting van soms recalcitrant nationalisme: wie denkt hij wel dat hij is, die bemoeizuchtige, arrogante buitenlander, die kritiek levert op Chinese aangelegenheden, waar hij helemaal niets van weet?

Zo'n reactie is niet altijd ongegrond. Veel buitenlanders denken ook inderdaad dat ze het allemaal beter weten en zijn al te zeer geneigd de prekerige toon van de missionaris uit koloniale tijden aan te slaan. Toch vermoed ik dat de makkelijke ontkenning van het belang van de politieke dissidentie soms wel gepaard gaat met een knagend gevoel van moreel onbehagen over een politieke overeenkomst die misschien wel opportuun, maar niet helemaal fatsoenlijk is. Veel Chinezen die na de tragische mislukking van 1989 voor het geld hebben gekozen, moeten zich toch iets herinneren van hun eerdere idealisme. Natuurlijk verdwijnt het idealisme wanneer

mensen ouder en minder flexibel worden. Maar de geest van 1989, het verlangen naar een vrijere, opener en minder corrupte samenleving, waar burgers rechten hebben en niet hoeven te liegen om niet in de problemen te komen, is zeker niet dood en zou heel snel weer kunnen herleven als de omstandigheden veranderen. Dat zal ook zeker gebeuren, omdat geen enkele samenleving, en zeker China niet, altijd hetzelfde blijft.

Terwijl ik deze inleiding schrijf, meer dan twintig jaar na Tiananmen, zijn de omstandigheden zelfs al in hoog tempo aan het veranderen. China is niet gespaard gebleven voor de kredietcrisis die de wereldeconomie verwoest. De koersen op de aandelenmarkt zijn gezakt. Arbeiders worden ontslagen en verlaten in groten getale de stedelijke industriegebieden en de bouwterreinen om terug te gaan naar hun dorpen, waar ze ook weinig werk zullen vinden. De armen, wier loon hun vaak – met de hulp van lokale partijfunctionarissen – door corrupte bazen afhandig wordt gemaakt, zullen zeker niet snel rijker worden. Hun woede komt vaak tot uiting tijdens rellen. Maar deze uitbarstingen van geweld zijn vaak plaatselijk en kunnen nog altijd gewapenderhand worden onderdrukt.

Maar hoe zit het met het pact van de middenklasse? Als dat verbroken wordt zijn de gevolgen misschien veel groter omdat het niet waarschijnlijk is dat de Communistische Partij aan de macht kan blijven zonder de steun van de hoger opgeleide klasse. Zelfs autoritaire regeringen hebben een bepaalde vorm van legitimiteit nodig om te overleven. De ideologische legitimiteit, die na de verschrikkingen van de Culturele Revolutie al snel verdween, verdampte definitief met het neerslaan van het protest op het Tainanmenplein. De belofte van orde en snelle economische groei was de enige legitimiteit die de partij nog over had, toen technocraten de ideologen in de partijtop begonnen te vervangen. Nu ook die belofte niet wordt waargemaakt, zou de middenklasse zich wel eens niet aan de overeenkomst kunnen houden. Misschien legt ze zich er niet langer bij neer dat ze zich niet met de politiek mag bemoeien.

Ik sta nog altijd even afkerig tegen het voorspellen van de toekomst als in 1999, toen ik dit boek schreef, maar je kunt je wel een paar mogelijkheden indenken. Een mogelijkheid is een traditioneel

Chinees patroon waarbij lokale heersers de plaats van de afbrokkende centrale regering innemen. Regionale bonzen, zoals de krijsheren van honderd jaar geleden, grijpen de macht in hun regio. Het is onwaarschijnlijk dat ze vrienden van de democratie zullen zijn. Een andere mogelijkheid is dat de regering, die steeds angstiger wordt, een extreem nationalisme aanwakkert in een poging de energie van het ressentiment van de middenklasse op buitenlandse doelen te richten. Maar dat is een tactiek waaraan veel risico's verbonden zijn, want als de gebeurtenissen een traditioneel Chinees patroon volgen, zou het radicale nationalisme zich uiteindelijk tegen de regering zelf kunnen keren om haar zwakheid af te straffen. Maar het is ook mogelijk dat het Chinese leger ingrijpt om de orde in het opstandige rijk te herstellen en alle onlusten neer te slaan.

Toch is er ook een iets positiever alternatief voor deze oude wegen naar geweld en onderdrukking. Dat is met grote welsprekendheid onder woorden gebracht in een opmerkelijk document, dat aanvankelijk werd ondertekend door meer dan driehonderd Chinese burgers, onder wie hoogleraren in het recht, zakenmensen, boeren en zelfs enkele partijfunctionarissen, en vervolgens door duizenden anderen. Charta 08 verscheen in 2008, precies zestig jaar na de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Het was een bewuste weerklank van een eerdere charta, die in 1977 was opgesteld door Tsjechoslowaakse dissidenten die aanspraak maakten op mensenrechten in een stagnerende satellietstaat van het Sovjet-imperium. Een van de woordvoerders was Václav Havel. Het leverde hem vijf jaar gevangenisstraf op.

Charta 08 is geen radicaal document. Het dreigt niet met geweld en bevat geen wraaklustige sentimenten. De ondertekenaars maken slechts aanspraak op vrije verkiezingen, een onafhankelijke rechterlijke macht, vrijheid van meningsuiting en basale mensenrechten. Maar dat is in een eenpartijdictatuur natuurlijk wél radicaal. En daarom werd een van de 'slechte elementen' over wie ik twintig jaar geleden schreef, de bescheiden intellectueel Liu Xiaobo, onmiddellijk gearresteerd en opgesloten. Ook anderen werden opgepakt, lastiggevallen en verhoord. Een ding is wel duidelijk: de machthebbers

in de Volksrepubliek China vinden de dissidenten duidelijk wel belangrijk.

Ze zijn belangrijk omdat ze weigeren zich aan de overeenkomst van na 1989 te houden. Ze willen burgers zijn in de ware betekenis van het woord. Burger zijn betekent een politieke stem hebben. Het is wel duidelijk dat enkele duizenden ongewapende mensen die een charta ondertekenen niet de macht hebben om het regime omver te werpen. Het zou absurd zijn als de regering bang is voor Liu Xiaobo en zijn mededemocraten – als individuen. Maar hun ideeën worden, overigens terecht, wel als een directe bedreiging voor de legitimiteit van de eenpartijstaat gezien.

Het zou een ernstige fout en een belediging voor de Chinezen zijn als deze ideeën werden afgedaan als ‘westerse’ gedachten waardoor een klein aantal intellectuelen zich van de wijs heeft laten brengen. China hoeft het Westen helemaal niet te imiteren of westerse modellen over te nemen. De ondertekenaars van de charta willen slechts het voorbeeld van Zuid-Korea, Taiwan of Japan volgen – landen die allemaal functionerende democratieën hebben. De leiders van de Communistische Partij kunnen de weg naar de politieke vrijheid misschien nog blokkeren, maar na Charta 08 (of de republikeinse revolutie van 1911, of de 4 Mei-beweging van 1919, of Tiananmen in 1989) kunnen ze niet meer ontkennen dat veel Chinezen wel vurig naar die vrijheid verlangen.

Gezien de alternatieven, die allemaal meer geweld en onderdrukking zouden betekenen, is dit niet alleen een gerechtvaardigd verlangen dat een grote beschaving waardig is, maar ook het recept dat uiteindelijk de grootste kans biedt op een langdurige sociale stabiliteit. En dat is in ieders belang, zowel in China als daarbuiten.

Dit is de reden waarom de ‘slechte elementen’ belangrijker zijn dan ooit. Hoewel de andersdenkenden veranderen en oude namen door nieuwe worden vervangen, wordt een bepaald idee levend gehouden, hoe ongunstig de omstandigheden ook zijn, een idee dat in het openbaar misschien door weinigen wordt verkondigd, maar dat door velen wordt aangehangen. Mijn boek was bedoeld als een eerbetoon aan deze enkelingen, die hun eigen belangen daadwerkelijk hebben opgeofferd voor een gemeenschappelijk ideaal. Deze nieu-

we editie verschijnt in dezelfde geest, en als een verklaring van de hoop dat hun offers op een dag zullen worden beloond en dat alle Chinezen in vrijheid zullen leven.

CHINESE FLUISTERINGEN

Er gebeuren vreemde dingen wanneer in China een dynastie ten einde loopt. Dammen breken door, aardbevingen vinden plaats, er verschijnen wolken in de vorm van zonderlinge dieren, er valt vreemd gekleurde regen en het land wordt geplaagd door insecten. Het zijn de kwade voortekenen van moreel bederf en politiek verval. Terwijl hebzucht en cynisme de maatschappij van binnenuit vergiftigen, rammelen barbaren ongedurig aan de poorten. Corrupte overheidsfunctionarissen, wier gezag niet langer berust op de vanzelfsprekende vooronderstelling van verheven deugdzaamheid, oefenen verontrustend willekeurig en meedogenloos hun macht uit. Wanneer de mensen, zelfs degenen die ver van de machtscentra wonen, beginnen te bespeuren dat de hemelse volmacht hun gecorrumpeerde heersers aan het ontglippen is, steken er rebellerende geesten de kop op, die zich opwerpen als de redders van China met de belofte van morele restauratie en nationale eenheid. Chiliastische culten en geheime genootschappen krijgen groeiende aanhang en uiten zich soms in enorme geweldsuitbarstingen.

Tegen het einde van de Han-dynastie, in de tweede eeuw, richtte een sekte van gebedsgenezers, de Gele Tulbanden genaamd, een geweldige ravage aan. Hun leider, een taoïstische priester, beloofde zijn volgelingen 'de Weg van de Grote Vrede' (Taiping Dao) op te leiden, en ofschoon hij in het jaar 184 v.C. gedood werd, duurde het nog meer dan twintig jaar alvorens de sekte van de Gele Tulbanden bedwongen werd.

Het einde van de Mongoolse Yuan-dynastie, in de veertiende eeuw, brak aan na een golf van plaatselijke opstanden. Een ervan werd teweeggebracht door een geheim genootschap, de Witte Lotus, waarvan de leiders, die een volks boeddhisme toegedaan waren,

duistere waarschuwingen lieten horen voor een ophanden zijnde openbaring. Het thema van de apocalyps werd later, aan het eind van de negentiende eeuw, weer opgevat door een andere heilbrenner van het platteland, Wang Lun, meester in de vechtkunst en kruidendokter, die in opstand kwam tegen de Manchu-heersers van de Qing-dynastie. In 1900 kwam een vechtkunstsekte op die in het Westen bekend werd als de Boxers. Zij waren ervan overtuigd dat een heilige geest hen onaantastbaar maakte voor vijandelijke kogels. Zij hadden het bij het verkeerde eind en kwamen in groten getale om.

De Qing kwamen uiteindelijk in 1911 ten val, ongeveer vijftig jaar nadat een gefrustreerde geleerde, Hong Xiuquan, zijn Taiping-leger liet opmarcheren om het Koninkrijk Gods in China te vestigen. Hij beweerde een broer van Jezus Christus te zijn. De Manchu's beschuldigde hij ervan dienaren van de Satan te zijn. Zijn kruistocht kostte twintig miljoen mensen het leven.

Mao Zedong paste uitstekend in deze lange reeks boerenheilbrengers. Net als zijn voorgangers voerde hij een boerenopstand aan om de barbaren te verdrijven, boosdoeners te straffen en het rijk te verenigen. Hij verafschuwde bijgeloof, maar zijn versie van 'wetenschappelijk socialisme' zou eenzelfde graad van religieuze razernij bereiken als Hongs Hemelse Koninkrijk.

In de zomer van 1989 hadden veel mensen in China het gevoel dat de communistische partij haar hemelse volmacht ontvallen was. Toen de opgeschrikte leiders tanks gestuurd hadden om ongewapende burgers te vermorzelen, waren ze daarmee hun aanspraak op opperste deugdzaamheid kwijt. Het marxisme-leninisme en de gedachten van Mao Zedong, als officiële leer en ethisch systeem in de plaats gekomen van het confucianisme, waren niet langer in staat de geesten te bekoren, zelfs binnen de gelederen van de partij zelf. Het rigide puritanisme uit de tijd van Mao had plaats gemaakt voor het mateloze amoralisme en de ongeremde corruptie van China's nieuwe kapitalisme. Tegen het einde van de twintigste eeuw brak een nieuwe chiliastische cultus door, andermaal aangevoerd door een heil belovende gebedsgenezer, de Falun Gong. De meeste volgelingen waren ongevaarlijke oudere mensen, die door middel van

ademhalingsoefeningen een goede gezondheid poogden te behouden. De overheid deed echter alsof er alweer een revolutie ophanden was.

Vreemde bloemen bloeien in de Volksrepubliek China. Dat doen ze eveneens in Taiwan, de Verenigde Staten, Hongkong en Singapore. Maar in een dictatoriale eenpartijstaat vult religie de leegte op die ontstaat door het ontbreken van wereldlijke politiek. Zo komt het dat mensen die mediteren, mensen die bomen omarmen, mensen die geloven in het heil van ademhalingsoefeningen, en evangelische christenen zich ineens uitgeroepen zien tot gevaarlijke contra-revolutionairen. In China is al wie een overtuiging aanhangt die niet overeenstemt met de rechte leer een potentiële dissident, of hij of zij zich ervan bewust is of niet. Wanneer het recht om te regeren gegrond is op een dogma, een morele code, een allesbeheersende visie op de wereld en op de vaderlijke wijsheid van met bovenmenselijke rechtschapenheid gezegende leiders, zal elke andere opvatting buiten de zeggenschap van de grote, deugdzaam leiders als een morele bedreiging gezien worden.

Ik ben ervan overtuigd dat de heerschappij van de communistische partij in China ten einde zal komen. Vroeg of laat gebeurt dat met alle rijken. Maar wanneer of hoe dat zal zijn weet ik niet. Zal opnieuw het ene autoritaire bewind plaats maken voor het andere, in de naam van nationale eenheid en opperste deugdzaamheid? Of zullen de Chinezen ten langen leste in staat zijn zichzelf te regeren in een vrijere en opener maatschappij? Het voorbeeld van Taiwan, waar de burgers nu vrijuit hun mening kunnen uiten en hun eigen regering kunnen kiezen, toont aan dat dit mogelijk is. Het voorbeeld van Singapore, dat een betrekkelijk liberale economie combineert met een politiek autoritair bewind, wijst in een andere, evenzeer plausibele richting.

Met die vragen in mijn hoofd reisde ik tussen 1996 en 2001 door de Chineestalgige wereld, van de verspreide ballingengemeenschappen in het westen naar Singapore, Taiwan, Hongkong en de Volksrepubliek China. In die jaren was ik getuige van de 'overdracht' van Hongkong, de eerste vrije presidentsverkiezingen in Taiwan en de eerste Falun Gong-demonstraties in China. Ik zag onderweg veel

vitaliteit, optimisme zelfs, vooral op economisch vlak, in China evenzeer als in Singapore of Hongkong. Toch was er ook voortdurend sprake van gemopper, van een soort achtergrondruis van boze mensen die door pas geprivatiseerde bedrijven op straat gezet werden, van boeren die door corrupte overheidsdienaren financieel uitgeperst werden, van gelovigen die gestraft werden omdat zij in het openbaar hun geloof beleden hadden. In de Volksrepubliek hing onmiskenbaar een geur van politiek, maatschappelijk en moreel verval, de geur van een bewind aan het einde van zijn krachten.

Hoe moet het probleem van China, dat eeuwig balanceert tussen afgedwongen eenheid, orde en moreel conservatisme aan de ene kant en gewelddadige religieuze en politieke muiterijen aan de andere, beschreven worden? Dat is een vraag die mij achtervolgd heeft sedert die zomer van 1989, toen zoveel Europeanen hun vrijheid herkregen, terwijl de Chinezen faalden in hun poging deze op hun beurt te verwerven. Misschien moet ik beginnen met een drietal verhalen over muren, metaforische muren en echte.

In den beginne waren er vele muren, vaak weinig meer dan kleine, versterkte verhogingen in de vlakten in het noorden, die de gevestigde Chinese rijken afgrensden van de wilde nomaden. Volgens de legende echter verbonden in de derde eeuw van onze jaartelling de slaven van de slechte Qin-keizer de diverse muren tot één Grote Muur. De Qin-keizer was de eerste vorst die een aantal rijkjes tot een staat aaneensmeedde. In feite begon China met hem. De westerse aanduiding van China gaat terug op zijn staat. We weten niet erg veel over deze Qin-keizer. Hij is echter de geschiedenis ingegaan als de eerste grote alleenheerser, de bekroning van een nieuwe kosmische orde. Hij bracht zijn critici om het leven en maakte van hun boeken brandstapels. Mao Zedong, een gedreven amateur-historicus, bewonderde hem zeer.

De Grote Muur is nooit erg effectief geweest als het erom ging strijdlustige barbaren buiten te houden en er zijn maar weinig sporen van de Qin over. Een groot deel van de Muur is gebouwd in de zeventiende eeuw en zelfs die delen zijn sterk in verval. Het is meer als idee of symbool dat de Grote Muur altijd is blijven fascineren.

Allereerst was hij een symbool van China's isolement en van het verlangen van China's heersers een omgrensd, gesloten, autarkisch universum te beheren, een ommuurd keizerrijk in het centrum van de wereld.¹ Men zag de Grote Muur als een uitdrukking van de droom van de Qin-keizer om alles en iedereen in zijn rijk in de hand te houden. Hij wilde niet alleen over zijn onderdanen heersen in lijfelijke zin maar ook over hun geest. De Grote Muur, gekopieerd in kleinere stadsmuren door heel China en binnen die stadsmuren in nog kleinere, ter omheining van particuliere familiebezittingen, hield zowel bescherming als onderdrukking in. Het een impliceert het ander: men wordt gecontroleerd voor zijn eigen veiligheid, er wordt een reusachtige gevangenis gebouwd voor de veiligheid van de bewoners. Een schrijver uit Hongkong schreef eens: 'Er bestaan talloze muren in de Chinese wereld. De Grote Muur zelf beschermt de Chinezen alleen tegen duivels van buitenaf.'²

De notie van de bescherming van China, of van de Chinese identiteit, heeft een lange geschiedenis. Chinese opstandelingen tegen de Mongoolse heersers van de Yuan-dynastie (1279-1368) en tegen de Manchu's van de Qing (1662-1911) maakten er aanspraak op de Chinese beschaving te redden van de barbaren. Ook de Manchuheersers rechtvaardigden echter hun bewind door op te treden als de zelfbenoemde beschermers van de Chinese beschaving. Zij pretendeerden zelfs na de chaos van de late Ming-dynastie orde en recht hersteld en het rijk herenigd te hebben. Dezelfde symbolen komen herhaaldelijk in de Chinese geschiedenis terug, maar hun betekenis kan met de tijd veranderen. Nadat hij eeuwenlang als symbool gegolden had voor onderdrukking, werd de Grote Muur aan het einde van de negentiende eeuw een positief symbool van China's prestaties, nationale eenheid en culturele zekerheid. Frankrijk had zijn Eiffeltoren, de Britten hadden hun Houses of Parliament en China had zijn Grote Muur.

De droom van de Chinese eenheid achter de beschermende stenen van de Grote Muur is niet voorbij. De 'terugkeer' van Hongkong in 1997 werd gevierd met een enorme balletuitvoering in Beijing, waarin onder andere een Grote Muur figureerde, samengesteld uit een leger van geoefende Chinese lichamen, die glansden van het

zweet van hun inspanningen. Er werd op grote trommels geslagen. Reusachtige koren weerklonken: de landgenoten uit Hongkong waren weer veilig binnen boord, onder bescherming en toezicht van de politieke opvolgers van de Qin-keizer. Wat de Chinezen uit Hongkong zelf van die zegen vonden, werd als niet-relevant beschouwd.

In 1978 en 1979 kwam echter plotseling een ander soort muur in de publieke aandacht. Deze was vervaardigd van grauwe steen, hij was lang en laag en stond in het centrum van Beijing. Hij was het bekijken niet waard en al zeker geen toeristische attractie. Twee jaar tevoren was Mao Zedong overleden. Na tientallen jaren alles beheersende overheidscontrole was er een soort politieke dooi ingetreden en de lage muur in Beijing ging al gauw schuil onder gedichten, aanklachten, brieven en bekendmakingen, die dikwijls klachten verwoordden over falende overheden. In die onzekere overgangstijd van het maoïsme naar het autoritaire semi-kapitalisme van Deng Xiaoping, of het 'socialisme met Chinese kenmerken', was die onopvallende muur in Beijing het enige forum van vrij publiek debat in China. En daar was het, dat een vrijwel onbekende elektricien, tevens uitgever van een ondergronds blad, een poster ophing over de 'Vijfde Modernisering', en dat ondertekende met zijn naam: Wei Jingsheng. Deng had vier moderniseringën aangekondigd: in de landbouw, de wetenschap, de technologie en de defensie. Wei voegde er de democratie aan toe, zonder welke, zo schreef hij, 'de vier andere moderniseringën niets anders zijn dan een modieuze leugen'.

Dat was iets ongehoords. Wei zei wat veel Chinezen dachten. Maar om het in het openbaar te doen, was een daad die getuigde van uitzonderlijke moed en het te ondertekenen was eenvoudig roekeloos. Hij ging in tegen de staatsideologie en bekritiseerde openlijk de opperste leider. Hij leefde in een dictatuur maar gedroeg zich alsof hij een vrij man was. Zoals de meeste Chinezen al vreesden, kwam de hand van het gezag hard neer, op Wei zelf en op de zogenaamde beweging van de Muur van de Democratie. De volgende zestien jaar bracht Wei door in de gevangenis, merendeels in eenzame opsluiting. Hij werd gemarteld tot hij haast zijn verstand verloor, maar men wist hem niet te breken. De beweging van de Muur van de Democratie werd een onderdeel van een stille geschie-

denis, onderdrukt door de overheid maar in leven gehouden door Chinezen in ballingschap. De muur zelf werd omvergehaald om plaats te maken voor een kantoor van de Bank van China en een glazen paneel, waarop de lof gezongen werd van China's economische vooruitgang onder de verlichte leiding van Deng Xiaoping.

Er is nog een derde muur, een denkbeeldige, de muur van een gevangenis. Hij is beschreven door een briljante romanschrijver, Han Shaogong. Evenals talloze andere Chinese intellectuelen werd Han na de Culturele Revolutie gedwongen naar een afgelegen platelandsgebied te 'verdwijnen'. Hij bracht de jaren zeventig van de twintigste eeuw door met landarbeid in een klein dorp in de provincie Hunan. Die ervaring resulteerde in een zeer bijzondere roman, *Maqiao Dictionary*, een soort parodiërende antropologische dwarsdoorsnede van het dorpsleven in de bewoordingen van zijn bewoners. Elk hoofdstuk is geïnspireerd door een volkse uitdrukking. Een ervan is 'democratie-cel'.

Het verhaal wordt verteld door een plaatselijke gokker, die Han uit de gevangenis vrij weet te krijgen door zijn boete voor hem te betalen. In zijn lompen en met zijn haren vol luis stinkt de gokker zo gruwelijk, dat Han een bad voor hem klaarmaakt alvorens zijn verhaal aan te horen. Opgefrist begint de man een klaagzang. Hij had dit keer echt geen geluk gehad.

Geen geluk?

Ja, dit keer was hem het allerergste overkomen: een democratie-cel.

Een democratie-cel?

Wel, zegt de man, het zit zo. In de meeste gevangnissen kent elke cel een leider en een stel ondergeschikten, in een bepaalde rangorde. De leider krijgt het beste eten en de beste plek om te slapen en als hij zin heeft om door een klein raampje in de wand naar de vrouwelijke gevangenen te loeren, moeten zijn celgenoten hem optillen, soms uren achtereen, tot ze onder de inspanning bezwijken. Dat mag zwaar klinken, er heerst in elk geval orde. Iedereen krijgt te eten. Je hebt tijd om je gezicht te wassen en je behoefte te doen. Af en toe krijg je zelfs rust. Dat is te verkiezen boven de democratie-cel. Democratie is wat je krijgt als er geen leider in de cel is. De mannen be-

vechten elkaar dan als wilden. Ze willen allemaal de leiding hebben. De eenheid raakt zoek. Er ontstaan bendes: Kantonezen tegen lieden uit Sichuan, mensen uit het noordoosten tegen die uit Shanghai. Je krijgt geen gelegenheid om te slapen. Je kunt je niet wassen. Binnen de kortste keren heb je luizen, mensen raken gewond en soms worden ze vermoord.

Deze schets van het leven in een provinciale gevangenis is een perfecte illustratie van de manier waarop een doorsnee Chinees de democratie ziet, of, sterker nog, politieke vrijheid. Veel Chinezen, en niet alleen uit de heersende klasse, associëren democratie met geweld en chaos. Alleen een krachtige leider is in staat ervoor te zorgen dat gewone mensen te eten hebben en rust krijgen. Alleen het equivalent van een keizer kan het ommuurde rijk bijeenhouden. Zonder hem zou het Chinese rijk uiteenvallen, de ene regio zou de andere bestrijden en de ene krijgshere de andere. Dit zijn vooronderstellingen die berusten op duizenden jaren autoritair bewind, te beginnen met de eerste Qin-keizer en zijn vervloekte Grote Muur. En ze worden getrouw herhaald door velen in het Westen, die pretenderen China te begrijpen.

Dit is wat Deng Xiaoping toegeschreven werd te vrezen, toen hij in 1989 tot keiharde maatregelen besloot om de studentendemonstraties een halt toe te roepen. Op een bijeenkomst met het dagelijks bestuur van het politbureau op zijn ommuurde terrein zei Deng: ‘Natuurlijk willen wij een socialistische democratie opbouwen, maar we kunnen het onmogelijk overhaast doen en we wensen al helemaal niet van die westerse toestanden. Als een miljard mensen zich halsoverkop in een verkiezing met meerdere partijen storten, krijgen we chaos, zoals de “complete burgeroorlog” die we tijdens de Culturele Revolutie gezien hebben.’³

‘Die westerse toestanden.’ Een telkens terugkerend thema in China en andere autocratische regimes buiten de westerse wereld is de aanname dat alleen Europeanen en Amerikanen de zegeningen van democratische instellingen zouden mogen smaken. En het is natuurlijk ook een thema dat door de Europese koloniale geschiedenis heen loopt. Nu mag China een historie hebben van despoten die over het grote Chinese rijk regeerden, het land heeft ook een histo-

rie van afscheidingen en wanorde en verdeeldheid, van rebellieën, en van dappere, dwaze en onbezonnen mannen en vrouwen, die de lijn van de hun gegeven regeerders trotseerden. Vanzelfsprekend zijn rebellen niet noodzakelijkerwijs democraten. Maar verwerping van democratie als ‘westerse toestanden’ zou een miljard Chinezen voor eeuwig veroordelen tot politieke onderdanigheid. Daarom benader ik de Chineessprekende wereld in dit boek via de rebellen, de dissidenten, de dwarsliggers, die zich tegen autoritair gezag verzetten. Welk idee van vrijheid koesteren zij? Of van China? Wat houdt dissident-zijn in een Chinese samenleving in? Wat brengt mensen ertoe zich tegen alles in tegen hun overheid te verzetten? Welke kans op succes hebben zij? Zullen de virtuele muren die China tot de grootste nog bestaande dictatuur op aarde maken, ooit geslecht worden?

Toen ik in het begin van de jaren zeventig, tegen het einde van de Culturele Revolutie, op de universiteit Chinees studeerde, was China vooral een abstractie, even ver en fysiek ontoegankelijk als het verre verleden. Je kon niet naar China gaan en het met je eigen ogen bekijken, tenzij je je aansloot bij een georganiseerde reis van de ‘Vrienden van het Chinese Volk’ of je inschreef op een strak gecontroleerd wetenschappelijk programma. Voor de meesten van ons hield de bestudering van China dan ook een oefening in filologie of semiologie in: je bestudeerde de officiële teksten om te kijken of er misschien subtiele verandering van toon in de partijpropaganda uit naar voren kwam, of nieuwe informatie, je bekeek nauwkeurig foto’s om te zien wie bij welk staatsbanket waar zat. Dat soort zaken heeft me nooit kunnen boeien. Ik had er geen belangstelling voor om te proberen de intriges binnen Mao’s hofhouding te ontwarren door een streepje licht op te vangen dat af en toe door de Chinese Muur naar buiten drong. Ik ben nooit een *China watcher* geweest.

Toch heb ik altijd interesse gehouden voor China, om dezelfde reden waarom ik altijd belangstelling gehad heb voor Duitsland en Japan. De Chinezen gaan, net als de Japanners en de Duitsers, en eigenlijk de meeste andere volkeren, zij het niet altijd met dezelfde af-

schuwelijke consequenties, gebukt onder een zware last van nationale mythologie. Maar ook al hebben de Chinezen er geen enkele moeite mee zich met China te identificeren, het valt hun dikwijls niet mee om onder woorden te brengen wat ze ermee bedoelen. Het moderne Chinese nationalisme is, zoals alle andere vormen van mystiek nationalisme, gebaseerd op een mythe, en wel de mythe van 'China' zelf, die berust op een verwarring van cultuur en ras. Keer op keer hebben Chinezen zichzelf en anderen opgeofferd ter wille van die mythe, mutatis mutandis al even abstract als het China dat in de jaren zeventig onderwerp van onze studie was.

Tijdens de overdracht in 1997 van Hongkong aan de Volksrepubliek China veroorzaakte een zekere Lim Ken-han een verbazingwekkende stennis. Lim was dirigent van het Hong Kong China Philharmonic Orchestra, dat er prat op ging '100 procent Chinees' te zijn, in tegenstelling tot het Hong Kong Philharmonic, waarvan musici van verschillende nationaliteiten deel uitmaakten. Lim was buiten zichzelf van woede toen dit orkest uitgenodigd werd om ter gelegenheid van de patriottische overdrachtsfestiviteiten te spelen, in plaats van dat van hem, wat, in zijn eigen woorden, 'raciaal passerender' geweest zou zijn. Wat was, los van zijn gekwetste beroepstrots, de oorzaak van zijn kwaadheid? Lim was geen communist. Hij was geboren in het voormalige Nederlands Oost-Indië, opgegroeid in Amsterdam en was pas in 1952 naar China gegaan om zijn moederland te helpen opbouwen. Net als zovele andere patriotten van overzee werd Lim slachtoffer van de Culturele Revolutie. Zijn euveldaad was dat hij beweerd zou hebben dat westerse componisten het beluisteren waard waren, zelfs in China. Voor hij naar de betrekkelijke veiligheid van Hongkong wist te ontkomen, was Lims vaderlandsliefde op een afschuwelijke manier afgewezen. Vijf jaar lang had hij wc's schoon moeten maken. Toch was hij razend geworden omdat hij niet in staat geweest was met zijn '100 procent Chinese orkest' zijn liefde voor China – of voor 'China' – te manifesteren.

Wat is dit 'China', dat tot zo'n toewijding prikkelt? Bladerend door een aantal knipsels uit een of ander oud tijdschrift, uit de periode dat ik in de jaren tachtig in Hongkong verbleef, kwam ik allerlei uitdrukkingen van dit 'Chinees-zijn' tegen, allemaal vaag, maar

allemaal, naar het scheen, diep doorvoeld. In 1984 schreef een Chinese Indonesiër in een krant in Hongkong: 'Weer terug op mijn zuidelijk halfmond, voel ik de nachtwind in mijn gezicht en ik buig me uit het raam en tuur verlangend naar de sterren. En dan bid ik uit het diepst van mijn hart voor de glorie en voorspoed van het land van mijn voorouders.' Een Amerikaan van Chinese afkomst drukte zijn gevoelens in een ander blad uit Hongkong als volgt uit: "China" is een culturele entiteit die ononderbroken doorgaat, zoals de Gele Rivier, van zijn bron tot de huidige dag, en van nu tot in een toekomst zonder einde. Dit is het basale en onaantastbare geloof dat elke Chinees in zich meedraagt. Het vormt tevens de krachtigste basis voor het Chinese nationalisme. Het doet er niet toe welk bewind aan de macht is, de mensen zullen China niet verwerpen, want er bestaat altijd hoop op een betere toekomst over een eeuw of langer. Dezelfde schrijver betitelt het Chinese volk, waar het ook mag wonen, in Beijing of Toronto, Hongkong of Amsterdam, als 'een bijna heilige en derhalve onaantastbare entiteit'.

De taal is gezwollen, maar deze Amerikaans-Chinese patriot zag wel kans de aard van het Chinese nationalisme, van de mythe van 'China', duidelijk te maken. De religieuze bewoordingen maken deel uit van de verwarring. 'China' is meer dan een natie-staat, hoewel zowel de natie als de staat deel uitmaakt van de mythe. 'China' is alles wat er 'onder de hemel' is, een kosmisch idee. Ook al is China gedurende het grootste deel van zijn geschiedenis in verschillende staten opgedeeld geweest, de ideale toestand is de eenheid van alles onder de hemel, beschermd door tegen barbaren bestaande muren. Hoewel Chinees niet één taal is maar vele talen omvat, die in min of meer dezelfde schrijfwijze uitgedrukt kunnen worden, is de mythe dat 'Chinees' één geheel is. Hoewel er 'onder de hemel' vele rassen wonen, gaat men ervan uit dat de dominerende Han het éne Chinese ras vormen. En wanneer Chinezen het over 'Chinezen' hebben, doelen ze op de Han. In werkelijkheid echter bestaan ook de Han uit talrijke verschillende etnische groepen, waarvan de oorsprong soms niet eens in China ligt. Hoewel de kosmische staat onder de hemel geacht wordt harmonie en orde te representeren, is de werkelijke toestand in China er een geweest van duizenden jaren conflic-

ten en chaos. Hoewel de Chinese beschaving een complex samenstel is van talloze culturen, zowel hoge als minder ontwikkelde, heeft de mythe dit alles teruggebracht tot één grote traditie, globaal aangeduid met confucianisme.

‘China’ is dus een ideologie, een dogma, dat politiek vermomt als cultuur en de natie als het volk. De orde onder de hemel is gebaseerd op ‘correct denken’. Afwijkingen van de ene, rechte idee brengen de mensen maar in verwarring en dienen dan ook uitgeroeid te worden. De communistische partij legde haar eigen leer op en maakte tegelijk aanspraak op de Chinese mythe. Marxisme-leninisme, de gedachten van Mao Zedong en later het ‘socialisme met Chinese kenmerken’ mogen het confucianisme als de heersende ideologie verdrongen hebben, degenen die deze tartten – de meest nauwkeurige definitie van dissidenten – worden gebrandmerkt als ‘onvaderlandslievend’, ‘anti-Chinees’ of zelfs ‘on-Chinees’, en als ‘contrarevolutionair’, alsof dat allemaal op hetzelfde neerkomt.

Mijn algemene interesse in de Chinese mythe werd op een avond in de winter van 1996 scherper toegespitst, toen mij gevraagd werd om aan een zaal met belangstellenden in Amsterdam de activist Harry Wu voor te stellen. Wu, die in Californië woonde, verbleef in Europa om zijn laatste boek over politieke gevangenen in Chinese werkcampen te promoten. Ik ontmoette hem bij het ontbijt op de dag waarop hij zijn verhaal zou houden. Hij kwam op mij over als een man die zijn zaak zo gedreven toegedaan was dat het haast een obsessie was. Nadat hij negentien jaar in gevangenschap doorgebracht had omdat hij ‘reactionair’ zou zijn (hij had het neerslaan door de sovjets van de Hongaarse opstand in 1956 bekritiseerd), was dit nauwelijks verrassend. Terwijl hij stevig in zijn ham met roerei prikte, vertelde hij over de duizenden gevangenen en werkkampen in China, waar honderdduizenden gevangenen verbleven. Hij vertelde over de keiharde strijd die mensen leerden voeren om in die afgrijselijke oorden te overleven. Hij vertelde over de handel in organen, die uit de lijken van pas ter dood gebrachte gevangenen verwijderd werden. En hij vertelde met grimmigheid over China, dat hij een ‘ellendig land’ noemde. Het Chinese volk was ‘fanatiek in

zijn zelfzuchtigheid', zei hij. Hij schrokte met grote happen zijn ontbijt naar binnen. Het geluid van zijn mond, kauwend op zijn ham en ei, was het enige dat zijn tirade tegen zijn mede-Chinezen heel even onderbrak.

Die avond sprak hij een omvangrijk gehoor toe. Weer deed hij zijn verhalen over de werkkampen, de detentiecentra en de gevangnissen. Weer vertelde hij over de ellende die hij zelf ondergaan had en over zijn schuldgevoelens omdat hij het overleefd had door de laatste schraapsels eten te stelen van anderen, die stervende waren. (Op een bepaald moment had hij iets ternauwernood eetbaars uit een rattenhol gevestigd, waarmee hij de rat van zijn voedsel beroofde.) Hij beëindigde zijn welsprekende verhaal met een lofzang op de burgerlijke vrijheden en de democratie.

Vervolgens was er gelegenheid tot het stellen van vragen. Iemand vroeg Wu naar een schatting van het aantal personen dat in werkkampen opgesloten was. Zo'n vijftig miljoen, dacht Wu. Iemand anders stelde een vraag over Mao en een derde vroeg iets over de hervormingen onder Deng Xiaoping. Vervolgens stak een jonge vrouw haar hand op. Ze leek een Chinese en ik veronderstelde dan ook dat zij dat was, tot zij haar mond opendeed en Engels sprak met een flink Nederlands accent. 'Meneer Wu,' zei zij, 'wij zijn allebei Chinees en het valt niet mee om in het bijzijn van niet-Chinezen over onze cultuur te praten.' Zij vond het werkelijk pijnlijk de problemen van 'onze Chinese cultuur' in het openbaar te bespreken. Maar, vervolgde zij, was de heer Wu het niet met haar eens dat democratie in de Chinese cultuur een vreemd concept vormde? En gegeven het feit dat dit zo was, hoe zouden we dan kunnen verwachten dat zulke westerse waarden in 'onze confucianistische traditie' wortel zouden kunnen schieten?

Wu keek haar ongeduldig aan. Ik zag dat de spieren van zijn kaken zich spanden. Zijn antwoord herinner ik me niet precies meer. Hij was echter aan dit soort zaken gewend. Die vraag had hij al vele malen van Chinese Amerikanen gehoord. Op haar wat naïeve manier had de Nederlandse vrouw de Chinese mythe onder woorden gebracht, de idee China, zo op het oog op een kritische toon maar eigenlijk als iemand die deze zonder meer geaccepteerd had, alsof

‘onze confucianistische traditie’ een monument van steen was, niet veranderd en niet veranderend, alsof het de enige traditie in China was.

Harry Wu komt uit een zeer ontwikkelde katholieke familie in Shanghai. Dat was al genoeg om hem in communistisch China tot een buitenbeentje te bestempelen. Hij was ook een getraumatiseerde overlevende van vreselijke wreedheden, die hem dwangmatig, lastig en ongeduldig gemaakt hadden, en wellicht hard. Maar om wat voor reden ook, hij verafschuwde elke ideologie. En er zijn ook andere Chinezen zoals hij, die geen christen zijn en niet uit een ontwikkeld milieu stammen. Terwijl ik zo naar Wu en de Nederlandse vragenstelster zat te luisteren, kwam de gedachte bij mij op over ‘China’ te gaan schrijven vanuit het gezichtspunt van de non-conformisten, de rebellen, de dissidenten. Hun persoonlijke verhalen zouden, zo hoopte ik, kunnen helpen om de hypnotiserende kracht van de Chinese mythe te doorgronden, en ook hoe het mogelijk is dat er mensen zijn die dapper of dwaas genoeg zijn om ertegenin te gaan.

Die verhalen hebben mij naar alle delen van de Chineesprekende wereld gevoerd, want ik wilde laten zien hoe mensen die dezelfde culturele tradities met elkaar delen toch heel uiteenlopende keuzes kunnen maken hoe ze hun samenleving zouden willen inrichten. De politiek is nooit een zuivere weerspiegeling van een monolithische cultuur. Om precies te zijn: er zijn diverse China’s. Vanuit Beijing gezien is Taiwan een afvallige Chinese provincie. Gezien vanuit Taipei is voor een aantal mensen Taiwan de rechtmatige Republiek China en voor anderen de onafhankelijke Republiek Taiwan, al naar gelang de politieke richting die zij toegedaan zijn. Hongkong is nu een deel van de Volksrepubliek China (People’s Republic of China, PRC), maar heeft nog een eigen bestuur. Singapore, waar meer dan 70 procent van de inwoners etnische Chinezen zijn, maakt helemaal geen deel uit van China. De regering ziet zichzelf echter als een Chinese modelregering, gebaseerd op zogeheten Aziatische waarden, die in werkelijkheid meer iets hebben van een imitatie van confucianistische waarden en die heel mooi als rechtvaardiging fungeren voor het conservatieve Chinese

ideaal van de morele autoritaire orde waarbinnen iedereen zijn plaats onder de hemel kent.

Ontmoetingen met Chinese dissidenten en andersdenkenden roepen weer nieuwe vragen op. Waarom waren zovelen van hen christen? Sommigen, zoals Harry Wu, hadden christelijke ouders. Een groter aantal was bekeerd. Is het misschien waar, zoals christenen vaak stellen, dat slechts een geloof dat zich in Europa ontwikkeld heeft de grondslag kan vormen voor de liberale instellingen die daar ook opgekomen zijn? Zit er iets in het christelijk geloof, zijn egalitarisme wellicht, dat inspireert tot strijd voor politieke vrijheid? Of zullen andere geloofsrichtingen, meer in overeenstemming met Chinese tradities, stimuleren tot politieke verandering? Wat is de samenhang, als die bestaat, tussen geestelijke en politieke verandering?

Dit boek is de resultante van mijn bezoeken aan een jonge generatie Chinezen, maar het kan op die vragen geen eenduidig antwoord geven. De Chinese wereld verandert te snel dan dat iemand waarover ook maar iets eenduidigs kan zeggen. De conclusies die ik trek moeten dan ook voorlopig blijven. Het spreekt vanzelf dat ik zo mijn sympathieën en vooroordelen heb, die tot op zekere hoogte mijn eigen achtergrond en opvoeding weerspiegelen. Die te toetsen in oorden waar andere normen gelden, is mede het fascinerende van reizen. Het is echter niet mijn bedoeling de lezer voor te schrijven wat hij of zij moet denken, of toekomstvoorspellingen te doen. Ik beoog politieke vraagstukken minder abstract te maken door een context te verschaffen, die haar betekenis ontleent aan het feit dat ze menselijk, persoonlijk, individueel is. Nadat ik in de vroege jaren zeventig China als een abstractie bestudeerd had, probeer ik nu het te evoceren als een samenleving van individuen, met hun eigen, persoonlijke levensverhalen. Als dit de lezers helpt de politiek van de Chineessprekende landen te begrijpen, zoveel te beter. En nóg beter zou het zijn als dit hen tot het inzicht brengt dat Chinezen (en niet 'de Chinezen', eveneens een abstractie) niet zo heel erg anders zijn dan wij en dat gevrijwaard zijn van marteling, vervolging en geestelijke of intellectuele onderdrukking een algemeen menselijk verlangen is en niet alleen een westers denkbeeld.

Ik heb mijn Chinese reizen niet aaneengesloten gemaakt. Ze hadden geen strikt chronologische volgorde, maar wel een geografische. Ik heb het centrum benaderd vanuit de periferie: Beijing is het centrum, mijn laatste halte. Vanuit Los Angeles ben ik daarom via Taiwan, Singapore, Hongkong en de Speciale Economische Zones (SEZ's) aan de randen van China naar mijn eindbestemming gereisd. Dat gaf mijn hele onderneming een zekere samenhang. Maar er lag ook een politieke overweging aan ten grondslag, want in het algemeen werd naarmate het centrum naderbij kwam de individuele vrijheid geringer. De Verenigde Staten kennen meer vrijheid dan Taiwan, Taiwan is vrijer dan Hongkong, Hongkong is vrijer dan de SEZ's en deze zijn weer vrijer dan Beijing. Stelt men zich Chinese staatsideologie voor als een Chinees fluisterspel, dan verliest de boodschap aan kracht naarmate men verder van het centrum komt, ook al zijn de vage echo's ervan zelfs tot in Amsterdam te horen.